

ДОКУМЕНТНІ ПАМ'ЯТКИ В БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАННЯХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА

Розглядаються актуальні питання теорії та практики формування колекцій документних пам'яток — від античних епіграфічних джерел до цінних електронних документів XXI ст.

Ключові слова: документна пам'ятка, колекція, цінний електронний документ, профіль комплектування.

Рассматриваются актуальные вопросы теории и практики формирования коллекций документальных памятников — от античных эпиграфических источников до ценных электронных документов XXI в.

Ключевые слова: документальный памятник, коллекция, ценный электронный документ, профиль комплектования.

The topical problems of theory and practice of building collections of documentary monuments from epigraphic primary sources of antiquity to valuable electronic documents of the 21st century are considered.

Key words: documentary monument, collection, valuable electronic document, acquisition policy.

Сучасні завдання та підходи до формування колекцій документних пам'яток у складі фондів національних та інших найбільших бібліотек світу суттєво не відрізняються від тих, які були наявні вже в другій половині XX ст. (на прикладі колекцій книжкових пам'яток див.: [4, с. 190-234]). І навіть коли комплектатори-експерти працюють з електронними документами, основним завданням залишається визначення їх наукової, історико-культурної цінності [1]. Водночас необхідно зважати на потенціальну цінність електронних документів. Надзвичайно швидке набуття ними суспільно-історичної значущості пов'язане зі специфічною «летючою» формою цих документів та особливостями розмножування. Серед них є такі, що не мають аналогів або модифікованих варіантів на традиційних носіях, але містять найважливішу, найповнішу інформацію щодо характеру сучасної цивілізації, подій історичного значення, розвитку науки, культури, технологій на початку XXI ст., і тому важко перебільшити значення таких документів для соціуму, наукової комунікації. Нині вони розміщені в Інтернеті, репрезентовані на оптичних дисках, але ці форми їх існування не є стійкими, довгостроковими, а через достатньо короткий термін — це може бути навіть 5-10 років — цінність таких документів значно збільшиться, вони функціонуватимуть уже в режимі архівного зберігання — на дисках або в електронних архівах та бібліотеках. Чи відкриються ці диски через двадцять років? Технології, системне та прикладне програмне забезпечення змінюються швидко, і з кожним етапом їх розвитку доведеться переводити цінні електронні документи

на нові носії. Чи вдасться зберегти їх автентичність? Адже під час кожного такого переведення, особливо в процесі зміни форматів даних, можливі системні модифікації, пошкодження; зміни або деформація текстів, зображень тощо.

Проблема збереження цінних електронних документів, що акумулюють інформацію про досягнення сучасної цивілізації, — збереження у первинному стані та повноті — потребує стратегічного комплексного вирішення, пошуки якого ведуться на міжнародному рівні [7].

У всіх бібліотеках світу нині відбувається збільшення цифрового контенту, створення електронних каталогів, інформаційно-довідкових систем, баз даних, повнотекстових цифрових документів та колекцій, електронних версій організаційно-адміністративних документів, електронних архівів. Реалізуються національні проекти — Веб-архів Бібліотеки Конгресу США, Веб-архів британських веб-сайтів, проекти Австралії, Канади, Швеції. Немало зроблено в цьому напрямі Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського. Згідно із сучасними статистичними даними, в 41 країні світу вже створено (переважно з використанням Dspace, Eprint та власних розробок окремих модулів) близько 1,5 тис електронних архівів відкритого доступу, де зберігається майже 20 млн електронних документів. Уже існують створені загальноєвропейські електронні системи тривалого зберігання, наприклад, проект PRIVER II — єдина віртуальна мережа репозитаріїв у Європі.

Однак головна проблема — забезпечення насправді довготривалого, постійного, автентичного збереження цифрової спадщини, особливо цінних електронних документів — навряд чи може бути вирішена за допомогою сучасних технологій. Кращими носіями, крім основних традиційних, поки що залишаються мікрофіші та мікрофільми, які, згідно з оцінками багатьох експертів, зберігатимуться майже 500 років. Заходи зі забезпечення збереження оригіналів документів на традиційних, насамперед паперових носіях, залишаються головним напрямом діяльності бібліотек, архівів та музеїв, основою роботи зі створення та збереження цифрової культурної спадщини, що відповідає положенням Хартії, прийнятої на 32-й Генеральній конференції ЮНЕСКО у Парижі в жовтні 2003 р.

Створення аналогів (копій) особливо цінних електронних документів на традиційних стійких носіях — поки що це єдиний спосіб надійного їх збереження для майбутніх поколінь. І невідомо, чи буде знайдено інші способи — завдяки подальшому розвитку технологій. Такі копії на стійких носіях, що нині створюються в наукових бібліотеках України як страхові (їдеться про паперові копії електронних документів надзвичайної цінності, наприклад, листи сучасного вченого або письменника — нобелівського лауреата), із часом набудуть статусу повноправних колекційних документів, можливо, унікальних,

якщо з якихось причин вони зникнуть з Інтернету, електронних архівів та бібліотек, якщо не відкриватимуться відповідні диски або жодного диска не залишиться для майбутніх поколінь.

У сучасних бібліотечних колекціях документних пам'яток зберігаються оригінали й копії видань, архівних документів, рукописних книг, фотодокументів, фоно-, кіно-, відео документів та ін. [3]. Відсоток оптично-дискових документів тут поки що мінімальний, домінують, як і раніше, документи на традиційних стійких носіях, друковані різними способами (тобто не лише поліграфічним).

Проблеми розмежування бібліотечних, архівних та музейних фондів уже майже сто років обговорюють теоретики і по-різному вирішують практики. Адже й понині ці проблеми є дискусійними, як і у ХХ ст., за часів класиків архівознавства Х. Дженкінсона та Т. Р. Шелленберга, коли архівний документ було визначено як корисний для суспільства й вартий зберігання «рукописний, машинописний і друкований матеріал» і вперше були системно розглянуті «питання, пов'язані з прийманням на зберігання» архівами та бібліотеками «кінофотодокументів, картографічних, творчих матеріалів та інших рукописів, утворених приватними особами або організаціями» [8, с. 329, 330].

Але практика свідчить: розмежування фондів бібліотек, архівів і музеїв — фондів, що є різними за причинами створення, генезою та подальшими етапами формування, структурою, — не може бути повним та остаточним. Навпаки, якщо формальним критерієм для такого розмежування обрати наявність документів тієї чи іншої видової належності, відмінності майже немає. Однак вона стає очевидною, коли критерієм є домінування документів тих чи інших видів та груп у фондах архівів, музеїв, бібліотек — саме в такій послідовності, оскільки, частіше за все, документна частка музейного фонду, згідно із видовими ознаками, ближче до архівного фонду, ніж до традиційно структурованого бібліотечного. Зрозуміло, видова й групова різноманітність дещо ускладнює визначення домінанти. Наприклад, «ідеальний» за структурою музейний фонд ученого або письменника містить біографічні документи різних видів, творчі рукописи, гранки, видання та публікації творів (зокрема з правкою автора та редактора, доповненнями автора; електронні видання та публікації), матеріали службової та громадської діяльності, листування, фото-, фоно-, кіно-, відеодокументи, електронні документи, твори образотворчого мистецтва (зокрема портрети фондоутворювача та членів його родини, предків, нащадків; зображення місць, пов'язаних із його життям та діяльністю), господарчо-майнові та побутові матеріали, друковані книги, брошури, відбитки статей, а також інші особисті речі з документною складовою. Кожен із цих документів набуває значення музейного предмета, як і всі документи архівного фонду особового або офіційного походження, зокрема друковані книги, брошури, відбитки статей, набувають значення архівних документів.

Слід зазначити, що облік та описання фондів документів регламентовано відповідно до видової специфіки, хоча є також певні особливості, пов'язані з тим, де ці документи зберігаються — в архіві, музеї чи бібліотеці. До загальних регламентів належать, наприклад, ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів» та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Характерною є наявність у структурі чинних «Основних правил роботи державних архівів України» підрозділів «Облік музейних предметів» та «Облік бібліотечного фонду» [9].

У великих бібліотеках зберігаються найдавніші артефакти (зокрема епіграфічні пам'ятки — написи та тиснення на твердих матеріалах), нумізматичні та фалеристичні пам'ятки — в оригіналах, а не лише у вигляді репродукцій у виданнях. Наприклад, у Національній бібліотеці Франції сформовано найбільші колекції медалей та монет. Такі колекції та зібрання підвищують наукову, історико-культурну цінність багатомільйонних бібліотечних фондів, репрезентуючи певні історичні форми документних пам'яток.

Безперечно, формування зібрань творів живопису та графіки в оригіналах — прерогатива художніх галерей та музеїв, однак і ці, здавалося б, суто музейні предмети наявні, в доволі невеликій кількості в архівних та бібліотечних зібраннях. Ідеться, наприклад, про родинні реліквії — ікони, малюнки, живописні портретні мініатюри в особових фондах та колекціях. У відділі образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається колекція мідних гравірувальних дощок XVII–XIX ст. — унікальних пам'яток українського граверного мистецтва, творів двадцяти шести граверів. Ці артефакти могли б увійти до фондів Музею книги і друкарства України, але не викликає заперечень і доцільність їх зберігання в бібліотеці, поряд із найбільшим в Україні зібранням вітчизняних стародруків. Адже більша частина дощок — кліше художньо виконаних титулів, фронтисписів та інших ілюстрацій у виданнях київської, чернігівської, почаївської та інших славнозвісних друкарень. Згадаємо хоча б кліше гравюр Леонтія Тарасевича до «Патерика, или Отечника печерського» (Київ, 1702), Никодима Зубрицького до видання «Ифіка Иерополітика, или Філософія правоучительная...» (Київ, 1712), Григорія Левицького до «Апостола» (Київ, 1737) [12].

Менш мотивованою з точки зору бібліотечних стратегій є наявність у фондах Бібліотеки Конгресу (США) окремої колекції старовинних музичних інструментів. Але музейні предмети з документною складовою (зокрема й музичні інструменти) можна органічно долучити до особового фонду митця в архівній установі та бібліотеці. Наприклад, автоматична ручка з дарчим гравійованим написом фондоутворювачу зберігається у фонді № 38 поета Бориса Чичибабіна в ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Такі випадки не виняткові, але зовсім не свідчать

про кардинальні зміни або помилки під час комплектування зібрань і колекцій документних пам'яток в архівах і наукових бібліотеках, оскільки основними профільними документами тут залишаються текстові, зображувально-текстові друковані та рукописні документи.

Отже, традиційні назви — бібліотека, книгозбірня — є умовними: у фондах «книгозбірень» поряд із книгами зберігаються документи, що не є друками, безпосередньо не пов'язані з історією рукописної та друкованої книги, книговидання. Текстові та зображувальні архівні документи (нині й електронні), оригінали творів образотворчого мистецтва — не сторонні речі в наукових бібліотеках і можуть функціонувати не лише як фондіві документи, але й водночас як музейні предмети-експонати постійних експозицій музейного типу. До того ж у великих бібліотеках України, що є установами національного значення, зберігаються архівні матеріали з їх історії, діяльності окремих підрозділів (з тих матеріалів або їх копій, зокрема на правах оригіналів, які не підлягають обов'язковому передаванню до центральних та регіональних архівних установ), і формуються відповідні архівні фонди, що є базовими для створення музеїв історії цих бібліотек, постійних тематичних експозицій. Наприклад, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка є меморіальний фонд та музей історії бібліотеки, а також постійні музейні експозиції з історії кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної та читально-експозиційний зал ім. академіка Д. І. Багалія, де репрезентовано матеріали з історії книгознавчої роботи, історії формування й складу колекцій пам'яток писемності та друку в бібліотеці [6; 15].

В архівних установах та музеях, поряд із документами й іншими предметами основних профільних груп, в повному обсязі або фрагментарно зберігаються особові бібліотеки фондоутворювачів (наприклад, письменницькі бібліотеки та їх фрагменти у Російському державному архіві літератури та мистецтва, бібліотека російської поезії І. Н. Розанова — близько 10 тисяч томів — у фондах Державного музею О. С. Пушкіна, м. Москва, РФ). Водночас у суто архівних фондівих підрозділах великих бібліотек також містяться значні за обсягами книжкові зібрання і колекції, що є складовими особових фондів діячів науки та культури (наприклад, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського).

Як влучно зауважує з цього приводу Г. М. Швецова-Водка, реальне «життя» документа складніше за схему [13, с. 260]. У запропонованій дослідницею класифікації документів за «способом запису інформації» [13, с. 168] (на нашу думку, точніше було б сформулювати: за способом занесення інформації), в підрозділі "надрукований документ" репрезентовано такі його види: друкований (поліграфічний), машинописний, принтерний, ротапринтний. Проте машинописний документ не належить до основних сучасних видів надрукованого документа, це вже історичний його вид. До цього наближається нині й ротапринтний документ. Але обидва можуть бути класифіковані як основні

види надрукованого документа, якщо йдеться про документи ХХ ст., зокрема про документні пам'ятки. Ознаки надрукованого документа надають певним предметам або їх фрагментам клейма-штампи й інші види тиснень, випуклих та увігнутих, текстових та зображувальних, зображувально-текстових. Це, наприклад, може бути фрагмент античної посудини з клеймом гончарної майстерні — одним із різновидів епіграфічної пам'ятки.

До підрозділу "рукотворний (рукописний) документ" належать не лише основні різновиди рукопису, але й такий різновид епіграфічних пам'яток, як графіті — напис на твердих матеріалах; карбований документ (зокрема клеймо-штемпель), ручна вишивка, зокрема зображувально-текстова, — не рукописний, але рукотворний документ. Наприклад, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігається вишита книжкова пам'ятка — збірка поезій українського поета ХХ ст. Ігоря Муратова, унікальна ще й тому, що не є копією друкованої книжки.

Рукописний документ стає комплексною, рукописно-сфрагістичною пам'яткою, якщо до нього додано прикладну печатку, яка є тисненням на основному матеріалі документа, або вислу печатку, що є тисненням на іншому матеріалі.

Бібліотечні практики — комплектатори фондів великих бібліотек України здебільшого зважають на видову різноманітність і комплексність документних пам'яток, про що свідчать детально розроблені класифікаційні таблиці профілів комплектування фондів, зібрань та колекцій. Відмінності між друкованими книжковими пам'ятками й основними видами архівних документів потребують відповідної фондової, колекційної спеціалізації, а також спеціалізації заходів, що в разі значного розширення архівних зібрань закономірно зумовлює виокремлення в структурі бібліотеки, поряд із відділом стародруків, рідкісних і цінних видань, відділу рукописних книг та архівних документів. А в період накопичення архівних документів, початковий період створення відповідних документних комплексів — архівних фондів особового й офіційного походження, архівних колекцій, — коли їх обсяги не перевищують 10% бібліотечного фонду документних пам'яток, доцільно реалізовувати фондову, колекційну спеціалізацію в межах єдиної фондової системи, підпорядкованої підрозділу, який у наукових бібліотеках ХХ ст. найчастіше мав назву відділу (сектора) рідкісних видань і рукописів. Профільними для такої системи фондів, зібрань та колекцій документних пам'яток у вітчизняній науковій бібліотеці є документи таких видів та груп:

- видання кирилівського, гражданського, латинського й інших шрифтів (зокрема періодичні), які вийшли друком на території України та тих держав, до яких належали українські землі, від початку книгодрукування до першої третини ХІХ ст.;

- видання українською мовою (зокрема періодичні) до 1921 р.;

- видання російською та іншими мовами 1917–1921 рр., які вийшли друком на теренах колишньої Російської імперії;
- видання українською мовою ХХ–ХХІ ст. (після 1921 р.), які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- радянські видання українською та російською мовами періоду німецько-фашистської агресії проти СРСР (1941-1945 рр.), які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- іноземні видання (зокрема періодичні) від початку книгодрукування до ХVІІІ ст.;
- рідкісні й цінні українські періодичні видання ХХ-ХХІ ст. (після 1921 р.);
- рідкісні й цінні іноземні періодичні видання ХІХ –ХХІ ст.;
- регіональні видання, які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- перші видання найважливіших історичних документів, зокрема основних державних документів, основних документів провідних політичних, релігійних і громадських організацій України та держав, до складу яких входили українські землі;
- перші видання програмних документів провідних вітчизняних і світових наукових установ та організацій, наукових шкіл;
- перші видання збірників, творчих програм, маніфестів, які відтворюють основні етапи історії української та світової літератури, інших мистецтв;
- видання творів класиків науки, класиків української та світової літератури, інших мистецтв, найвизначніших політичних, релігійних і громадських діячів: прижиттєві, перші видання, перші видання перших і кращих перекладів, перші ілюстровані видання; академічні видання окремих творів та повні академічні зібрання творів;
- видання, які є найвизначнішими джерелами для вивчення різних епох в історії людства, історії та культури України, зокрема перші публікації архівних документів, щоденників, мемуарів тощо;
- анонімні, безцензурні, замасковані, нелегальні, заборонені цензурою видання, що становлять особливу наукову, історико-культурну цінність;
- найкращі книжки провідних видавництв;
- кращі серійні видання;
- видання, визначні за художнім оформленням та поліграфічним виконанням (зокрема оформлені та ілюстровані видатними художниками, премійовані); рідкісні й цінні іконографічні (ізографічні) видання;
- зразки книжкової продукції, які відобразили основні етапи становлення української та світової книги для дітей;
- зразки книжкової продукції, які відобразили основні етапи становлення української та світової книги для широкого загалу читачів;

- видання, що виконані чи розмножені незвичайними способами, на незвичайних матеріалах;
- мініатюрні видання;
- рідкісні й цінні видання надвеликих розмірів;
- рідкісні й цінні видання незвичних форм;
- рідкісні й цінні аркушеві видання (афіші, запрошення, листівки тощо);
- рідкісні й цінні нотні видання;
- рідкісні й цінні картографічні видання;
- нумеровані та інші бібліофільські видання;
- рідкісні й цінні довідкові видання;
- факсимільні видання та мікрокопії пам'яток друку й писемності;
- пам'ятки на електронних носіях, зокрема повнотекстові цифрові копії найцінніших пам'яток друку та писемності (оптичні диски);
- книги з автографами видатних українських та іноземних діячів науки й культури, політичних, релігійних та громадських діячів;
- книги з екслібрисами та штампами, які мають наукове, історико-культурне значення, становлять художню цінність;
- книги з українських та іноземних приватних зібрань (особових, родинних, родових бібліотек), які становлять наукову, історико-культурну цінність;
- книги із цінних зібрань монастирів, навчальних та інших закладів, установ й організацій;
- книги з різними цінними вкладками, цензурними викресленнями, пошкодженнями, написами власників та читачів, малюнками, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність;
- книги в художньо оформлених оправах, виготовлених ручним способом;
- екслібриси, поштові марки, інші форми малої графіки в комплексах (колекціях);
- рукописні книги, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність;
- архівні документи, комплекси архівних документів, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність: текстові, зображувально-текстові, зокрема з печатками, штампами; фото-, фоно-, кіно-, відеодокументи, оптично-, магнітно-дисккові документи тощо (складають зібрання та колекції, архівні фонди особового та офіційного походження);
- епіграфічні пам'ятки на різних носіях, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність: графіті, керамічні клейма, берестяні грамоти тощо;
- нумізматичні колекції;
- колекції медалей;
- колекції нагородних, службових і сувенірних значків.

Подібні міркування й були, можна сказати, методологічною основою прийняття керівництвом ХДНБ ім. В. Г. Короленка рішення про долучення до її фондів документних пам'яток, що належать до традиційних музейних фондів комплексів. Нині ведуться переговори щодо придбання найбільшої в Україні приватної колекції поштових марок, приватних нумізматичних колекцій — античних та середньовічних монет і монет Нового та Новітнього часів. А нещодавно до фондів бібліотеки надійшла колекція античних артефактів, яких ще не було у фондах українських бібліотек.

Ці документні пам'ятки складно із чимось, що зберігається в бібліотеці, порівняти: завдяки їм фонди ХДНБ ім. В. Г. Короленка миттєво постарішали... майже на 1800 років. Колекцію керамічних клейм — текстових та фігурних тиснень на фрагментах давньогрецьких амфор і черепиці IV–II стст. до н. е. (близько 1,3 тис предметів) передав бібліотеці у 2011–2013 рр. професор Харківського національного технічного університету «ХПІ» Олексій Васильович Горілий.

Античні артефакти, подаровані О. В. Горілим, належать до епіграфічних джерел з історії Давньої Греції та заснованих греками колоній, пізніше — міст-держав Причорномор'я [2; 5; 10; 14]. Більшість — клейма гончарних майстерень на фрагментах посудин і черепиці, знайдених у східному Криму, на теренах колишнього Боспору Кімерійського.

Керамічні клейма давньогрецьких майстрів є джерелами цінної інформації про організацію та особливості їх праці, виробництво й продаж, асортимент гончарних виробів, характер і масштаб економічних зв'язків в античну добу.

Наукове, історико-культурне значення античних клейм полягає і в тому, що вони містять матеріали з історії місцевого самоврядування, взаємовідносин між представниками різних верств суспільства, релігійного життя давньогрецьких полісів. Складовою майже кожної такої пам'ятки є наведене в легенді (текстовій частині клейма) ім'я — видатної особистості, жерця, правителя, чиновника, керівника виробництва, власника майстерні або масштабнішого промислового підприємства (згідно з традицією, яка склалася в науковій літературі, цих осіб умовно називають епонімами, астиномами, фабрикантами). Ідеться й про унікальний лінгвістичний матеріал, джерело найцінніших даних з давньогрецької ономастики. Не забудемо також історико-мистецтвознавчий аспект: серед клейм трапляються справжні твори мистецтва. Високий художній рівень зображень (емблем) на окремих клеймах значною мірою захищав гончарну продукцію від підробки.

У харківській колекції репрезентовано прямокутні, круглі, овальні й інші за формою клейма на фрагментах (переважно ручках) амфор, виготовлених на островах Родос, Кос і Фасос в Егейському морі, в містах Гераклея та Сінопа на азійському узбережжі Понта Евксінського

(Чорного моря). Клейма текстові (до 4-х рядків, насичених надзвичайно цінною інформацією) та зображувально-текстові, з емблемами, де зображено богів, міфологічних героїв, символи сонця та блискавки, предмети живої та неживої природи — посуд, зокрема амфору, канфар (атрибут Діоніса); лук, палицю Геракла, трофей, ніс корабля, вершника, коня, бика, зайця, оленя, вепра, лева, слона, дельфіна, орла, гуску, черепаху, краба, морського коника, квітку на стеблі (гранат), що є ознакою родоських клейм, виноградне гроно й ін. Серед особливо цінних та рідкісних клейм цієї колекції — тиснення давньогрецьких гем.

І це лише один, але показовий приклад того, як предмети з документною складовою, що є профільними для музеїв, стають невід'ємною складовою бібліотечних фондів.

Список літератури

1. Афанасьєва Л. И. Проблема экспертизы ценности интернет-ресурсов на примере сайтов / Л. И. Афанасьєва // Вестн. архивиста. — 2005. — №4. — С. 163–175.
2. Граков Б. Н. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов / Б. Н. Граков. — М.: РАНИОН, 1928. — 223 с., 19 л. табл.
3. Дубровіна Л. А. «Документ» у бібліотеці та архіві: трансформація понять і рукописні фонди бібліотек у XXI ст. / Л. А. Дубровіна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17-18 трав. 2005 р.). — К., 2005. — С. 3–5.
4. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. — К.: НБУВ, 2004. — 644 с.
5. Леви Е. И. Керамический комплекс III — II вв. до н. э. из раскопок ольвийской агоры / Е. И. Леви // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964. — С. 225–280, 12 л. ил. (табл. I — XXIV).
6. Лосієвський І. Я. Музей книги в научной библиотеке: единый комплекс материальных и виртуальных экспозиций / И. Я. Лосієвський // Вестн. библиотечной Евразии. — 2008. — №1. — С. 64–69.
7. Лосієвський І. Я. Московська конференція за участю ЮНЕСКО / І. Я. Лосієвський // Бібл. планета. — 2012. — № 2. — С. 36–37.
8. Матяш І. Б. Архівознавство: методолог. засади та історія розвитку / І. Б. Матяш. — К.: КМА, 2012. — 515 с.
9. Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України; УДНДІАСД; авт. кол. у складі: Г. В. Боряк [та ін.]. — К., 2004. — С. 127–129.
10. Придик Е. М. Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания / Е. М. Придик. — Пг., 1917. — III, 191 с.: ил., 16 л. ил.
11. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, арх. ф. № 58 (О. В. Горілого), колекція: давньогрец. керам. клейма на фрагм. амфор та черепиці IV — II ст. до н. е., опис складу.
12. Цинковська І. І. Панегіричні композиції Івана Мигури (за матеріалами колекції мідних гравірувальних дощок XVII — XIX ст. Нац. б-ки України

- ім. В. І. Вернадського) / І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець // Рукоп. та кн. спадщина України. — Вип. 10. — К., 2005. — С. 184–185.
13. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги: учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. — М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. — 487 с.
 14. Шелов Д. Б. Керамические клейма из Танаиса III — I веков до н. э. / Д. Б. Шелов. — М.: Наука, 1975. — 167 с., 4 л. ил. (табл. I — VIII).
 15. Шемаєв С. О. Висвітлення культурної спадщини Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка за допомогою архівних та музейних засобів / С. О. Шемаєв // Від XIX до XXI ст.: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. — Х., 2011. — С. 345–348.

Надійшла до редколегії 10.09.2013 р.